

A XIX. SZÁZADI MAGYAR BÖLCSELETI LÍRA IGAZSÁGLÁTÓ ÉS 'IGAZSÁGTÉVŐ' FILOZOFIKUMA

MÁTÉ ZSUZSANNA

AXVIII. és a XIX. század fordulójától kezdődően a hazai társadalmi, politikai és filozófiai élet általános elmaradottságából következően, a magyar irodalom egésze majdnem egy évszázadon keresztül szükség-szerűen felvállalt nem jellegzetesen esztétikai funkciókat is: az irodalmi fiktitivásba bújtatott, mégis nagyon is valós társadalmi és szellemi eszmecekerét, másrészt egy politizáló funkciót, valamint egyfajta bölcselkedő és életfilozófiai jelleget is, s mindezt sokkal határozottabban és erőteljesebben, mint a nyugat-európai irodalom. Magam is megdöbbsentem, milyen gazdag az a verstár, melyet a versbe szőtt igazság/osság problematika valamint annak lehetséges realizálása, az igazságtéves gondolkörre ihletett. A XVIII. század utolsó harmadától, *Bessenyei Györgytől Ady Endréig* ívelően, mintegy huszonegy költeményt értelmezve és összehasonlítva egy aspektust emelek ki tanulmányomban, azt, amelyben az igazságlátás és/vagy az igazságtéves alanya és tárgy értelmezhetővé válik; konkrétan *Bessenyei György: Magához* (1777), *A lélekrül* (1772); *Batsányi János: Serkentő válasz* (1789), *A látó* (1791), *Bartsaihoz* (1792), *Levél egy régi várból* (1792); *Virág Benedek: Mesék Phaedrusként XLI Igazság és költemény* (1799), *A táborból megtért hazafiakhoz* (1798), *Az Igazsághoz* (1806); *Csokonai Vitéz Mihály: Gróf Károlyi József úrnak* (1794), *Az estve* (1794–95), *Az igazság diadalma* (1799); *Kölcsey Ferenc: Igazság* (1824); *Vörösmarty Mihály: Guttenberg-albumba* (1839); *Bajza József: Fohászokodás* (1849); *Vajda János: Megnyugvás (Egy költő monológja.)* (1883); *Reviczky Gyula: Hazugságot sosem irtam...* (1883), *Az utolsó költő* (1883); *Komjáthy Jenő: Lelkemből zengem...*(1893); *Ady Endre: Misztérium* (1903), *Hiszek hitetlenül Istenben* (1910), című költeményeket hasonlítva össze. Így e körülbelül 130 év alatt eljutunk az Egy Szent Igazságtól az 'igazság lekacagásáig'; az igazság egyetemes és abszolútizáló felfogásától annak individuális, szubjektív és relativisztikus szemléletéhez. Összehasonlító olvasatomban e költemények lassan változó, mégis karakteres tendenciát mutató igazság/osság-látásának bemutatása egyszerre hordoz két hermeneutikai dimenziót: „*a valamit-mint-valamit megértés*” filozófiai és a „*magát-valamin-megértés*”¹ irodalmi dimenziójának elemeit,

---

¹ *Hans-Georg Gadamer: Filozófia és irodalom.* In. *Az esztétika vége – vagy se vége, se hossza?* Válogatta: Bacsó Béla. Ikon Kiadó, ELTE Esztétikai Tanszék, Budapest, 1995. 45.

így különös módon vegyül a versbe szőtt filozofikum a poétikai megformáltsággal. Jelen tanulmányomban nem foglalkozom az összehasonlító versolvasatok esztétikai igazságvonatközásaival, így a klasszicista esztétikai hagyományon belüli – *Boileau* esztétikai tankölteményének sorát idézve jelzésszerűen – „*Széppé a szépet az igazság teszi csak*” gondolatkör magyar poétikai változástörténetével. Nem foglalkozom a szép és igaz relációjának másik oldalával sem, *Martin Heidegger A műalkotás eredetének* klasszikussá vált kijelentése nyomán közelítve – ‘a szépség az egyik mód, amelyben az igazság, mint el nem rejtettség létezik’ illetve azt a heideggeri kérdést sem teszem fel e költeményeket vizsgálva, hogy ‘miként lép működésbe az igazság’. Valamint a területi korlátok miatt a lírai tragikum katartikusságának megszépítően igazságtévő mechanizmusával sem foglalkozom. Ugyanakkor alapálláspontom e verseket analizálva heideggeri szemléletű: az igazság lényege a leg-egyszerűbben a művészetben keresztül hozzáférhető, ez a lényeg, amennyiben világlik, a művészetben és a művészet által világlik.² Tanulmányomban az ‘igazság lényegének világlását’ annak direkt tárgyiségében, az igazság/osságról való megszólalásban kereselem.

A XVIII. század utolsó harmadának kiemelkedő életművében – *Bessenyei György* (1747–1811) lírájában, mely a magyar felvilágosodás-korabeli irodalom kezdetét jelzi – az igazságtévés ontológiája alapvetően transzcendentális: a tényleges földi lét mulandó, változó törvényeivel és ítéleteivel szemben valamint az Isten által teremtett ember felett a legfőbb igazságtévő és ítélkező maga Isten, aki az Örök Igazsággal egyenértékű, legalábbis a költő, mint az igazság/osság meglátója szerint. Az Egy Igazság és az igazságosság ontológiája itt transzcendens alapú.

Bessenyei György: Magához (1777)
(Részlet)

*„Minden semmivé lesz, látom e világban,
S elmúlok magam is, jól érzem, voltomban.
Csak az Isten maga örökös igazság;
Többi mind szenyvedés, árnyék s mulandóság.”*

---

² *Martin Heideggert* interpretálja *Heller Ágnes*. V. ö. *Heller Ágnes: Költészet és igazság*. In. *Heller Ágnes: Költészet és gondolkodás. Múlt és Jövő* Kiadó, Budapest, 1998. 108–109.

Bessenyei György: A lélekrúl (1772)
(Részlet)

*„Nevetem az egész világ ítéletét;
Ismérem voltomnak szabadd lett részét.
Ki ítél a földön halhatatlan lelket?
Ki hozza így alá közülünk az eget?
Mocsokkal illetném dicső Istenemet,
Ha itt ítéletre bocsátnám lelkemet.
Csak aki teremtett, az olyan méltóság,
Kiből megítélhet egy Örök Igazság.
Nem vetem halandó alá itt magamat,
Isteni Igazság ítélje dolgomat.”*

Az igazságosság és az igazságtevés evilági összefüggésekből, alapvetően az ember és a közösség összefüggéseiből megragadható, immanens volta *Batsányi János* (1763–1845) lírájával veszi kezdetét a magyar irodalomban – meglátásom szerint. Az igazságtevő Isten helyébe az igazságos világot megvalósítani akaró ember ideája lépett ekkor, a francia forradalom hatásának is köszönhetően. *Serkentő válasz* című versének idealizált jövőképe: ahol művészet és béke van, ott az igazság is realizálódik, s azt erőssé a törvény és a szabadság teszi. Boldog az a közösség, az az ország, melyben a törvény ténye és az értéke, legalitása és egalitása nem szakadt ketté, ahol a törvényt az igazság hozza és – visszafelé – a törvény erősíti meg az igazságot a szabadsággal együtt. Filológiai szempontból kideríthetetlen, hogy vajon *Arisztotelész Nikomakhoszi etikájának* gondolata hatott-e *Batsányira*, vagy a magyar költő hasonlóan gondolkodott az igazság/osságról, mint – *Arisztotelészt* idézve – a „tökéletes erényről”³, mely minden más érték feltétele és amely nélkül semmiféle boldogság nem létezhet.

Batsányi János: Serkentő válasz (1789)
(Részlet)

*„Boldog az az ország, melynek kebelében
Múlatnak a múzsák békesség ölében.
Ott van az igazság teljes mértékében,
S törvény és szabadság egész erejében.”*

---

³ *Arisztotelész: Nikomakhoszi etika.* 1129 b. Fordította: Szabó Miklós. Budapest, Európa, 1971.

Batsányi János A látó (1791) című verse indítja el azt a költői magatartásformát, mely szerint az igazság/osság meglát(tat)ója, tudója és az abban való hit éltetője valamint szószólója a költő és ez a profetikus tendencia egészen a XIX. század végéig ível a magyar lírában. A 'költő, mint az igazság/osság meglát(tat)ója' magatartásforma változása abban áll, hogy a lírai alany mit lát igazság/osságnak és milyennek láttatja azt. A költői 'igazságtevés' gesztusa pedig a kimondáson keresztül értelmezhető:

*„Zengj, hárfa! Hallgasson ma minden reája,
Valakinek kedves nemzete s hazája”*

Batsányi lírájában visszaköszönnek a korábbi transzcendens narratíva elemei: a költő által megláttatott igazság axiológiai megemeléséhez szüksége van egyfajta morális-etikai transzcendentális jellegű megalapozottságra, melynek révén így az egyetemessé és ugyanakkor immanenssé is tehető:

Batsányi János: A látó (Részlet)

*„Álljon fel az erkölcs imádandó széki!
Nemzetek, országok, hódoljatok néki!
Uralkodjék köztünk ész, érdem, igazság,
Törvény s egyenlőség, s te, áldott szabadság!”
A föld kerekége megrendül e szóra,
S látja, hogy érkezik a régen várt óra.”*

Az egyetemes igazságtevés konkrétuma a jövőbe helyeződik. Az igazság, mint egy valaha befejezett folyamat feltételei között a lehangsúlyozottabb „*az áldott szabadság*”.

A törvényes igazság léteztetője – a „*nagy egész hasznát kereső*” folyamatos melléknévi igenével hangsúlyozott jellege – ugyanakkor mégis az igazság állandóan alakuló mivoltára is utal *Batsányi* lírájában:

Batsányi János: Levél egy régi várból (1792)
(Részlet)

*„(...) diadalmaskodni fog egykor
A nagy egész hasznát kereső törvényes igazság,
Mellyet minden nyelv, minden szív, minden erő véd,
S mellyet az ész, mint bölcs kalauz, vígyázva vezérel.”*

A kronologikus sort most megtörve, ezt a jövőbe helyzettséget folytatja majd *Vörösmarty Mihály* (1800–1855) a közismert *Guttenberg-album* című klasszicista és a romantikus stílusjegyeket egyaránt hordozó epigrammájában, mely egyetlen többszörösen összetett alárendelt mondat, és melynek felfüggesztett szerkezete feszültséget kelt. Az első tizenkét sor időhatározói feltételes mellékmondataiban a felvilágosodás eszméi, gondolatai fogalmazódnak meg újra, az igazság egyetemes, földi megvalósulásának a feltételeiként. Azonban az igazságot transzcendens narratívába bújtatja, hiszen egy 'égi követ'-ről van szó, melynek földi létezését a következő feltételekhez köti: a szellemi felvilágosodáshoz, az erőszak és az egyenlőtlenség megszűnéséhez, az értelem és az érzelem ellentétének feloldásához, a népek megbékéléséhez, végül nagy közös akaratum, az igazság-akarásának a kinyilvánításához. Az 'igazság mint égi követ' metafora szinte abszolút érvényűvé emeli. Ugyanakkor e feltételek indirekt módon két egyetemes értékre vezethetőek vissza: a szabadságra és a humánus életre. Úgy, hogy *Vörösmarty* feltételként az elnyomás, a kényszerítés, az uralom, az erőszak, az egyenlőtlenség megszűnését tételezi, annak szellemi, társadalmi, politikai vagy lelki jellegű formáinak az eltűnését. Másrészt nem az igazságosságból vezeti le a valamely igazságos világ megvalósulását, hanem fordítva. Az indirekt módon megfogalmazott szabadságot és emberhez méltó életet – ötször ismételve a 'Majd ha megszűnnek' formulát, melyben tagadja az erőszak, az elnyomás, az uralom különböző formáit –, mint a két egyetemes értéket, axiomatikus jelleggel, az igazság előfeltételeiként, annak egyetemes akarásához vezető útként foglalja össze, a haladás perspektívikusságában. Ez a költemény is egy példája lehetne *Heller Ágnes* dinamikus igazságfogalmának, aki szerint az újkorban, és ennek későbbi modern változataiban e két szubsztantív értékben, a szabadságban és az élet tiszteletében gyökerezik az etikai-politikai igazságosság-fogalom.⁴ *Vörösmarty* az igazság akarását és vágyát az egész emberiségre kiterjeszti, mely egyrészt tulajdonítható egy romantikus stílusjegy, a monumentális-képalkotás eredményének, másrészt értelmezhetjük filozófiai gondolatként is: az egész emberiség szintjén létrejövő igazság-akarásnak. Százötven év múlva *Heller Ágnes* *Az igazságosságon túl* című könyvében e szubsztantív értékek akarásáról így ír: „Hogy az emberiség olyan mindent átfogó (lényegi) csoportosulás legyen, amelyre bizonyos normák érvényesek s hogy ezeknek a normáknak arra kell ösztönözniük bennünket, hogy kultúrájuktól függetlenül minden emberi lény életét és szabadságjogait tiszteljük – mindennek a vágya és akarása valóban létezik, még ha nem minden ember osztozik is benne.”⁵ *Vörösmarty Mihály* és *Heller Ágnes*, a költő és a filozófus másfél évszázad távlatából hasonló következtetésre jut(ott).

---

⁴ *Heller Ágnes: Az igazságosságon túl.* Gondolat, Budapest, 1990. 138-139.

⁵ *Heller Ágnes: Az igazságosságon túl.* Gondolat, Budapest, 1990. 62.

Vörösmarty Mihály: A Guttenberg-albumba (1839)

*Majd ha kifárad az éj s hazug álmok papjai szűnnek
S a kitörő napfény nem terem áltudományt;
Majd ha kihull a kard az erőszak durva kezéből
S a szent béke korát nem cudarítja gyilok;
Majd ha baromból s ördögből a népszaroló dús
S a nyomorú pórnép emberiségre javúl;
Majd ha világosság terjed ki keletre nyugatról
És áldozni tudó szív nemesíti az észet;
Majd ha tanácsot tart a föld népsége magával
És eget ostromló hangokon összekiált,
S a zajból egy szó válik ki dörögve: „igazság!”
S e rég várt követét végre leküldi az ég:
Az lesz csak méltó diadal számodra, nevedhez
Méltó emlékjelt akkoron ad a világ.*

Batsányitól elinduló, a költő, mint az igazságosság látnoka és szószólója hagyományt folytatja *Virág Benedek* (1754–1830) a *Mesék Phaedrusként XLI Igazság és költemény* című allegorikus tankölteményében, melyben a költészet és az igazság együvé tartozását valamint a 'jóra való intést', így az igazságosság etikai jellegét narrativizálja a klasszicista ízlésnek megfelelően didaktikus, tanító céllal.

*„Jer, mond egykor az igazság, te ruhás költemény,
Födözz be, látod, rongyos, meztelen vagyok:
Szállást hiába keresek, tőlem az emberek
Irtóznak. Így szólt, s őtet a költemény
Jól felruházá; sőt barátjának vevé.
Azulta szeretik egymást; kedvesek; szegény,
És dús előtt; beszélnek és tanítanak
E nagy világban, mert járnak fel és alá:
Nem sokra, de jóra minden embert intenek.”*

A táborból megtért hazafiakhoz című versében (1798) – idézve két sorát: „A törvényt a bűn letapodta; böcsület, igazság / Számkivetésre szorult: az erőszak uralkodik;” az igazság/osság hiányát panaszolja fel. Az *Igazság* (1806) című allegorikus költeményében a költő, mint a lényegi igazság látnoka és egyben tökéletlen megvalósulásának (látszat-valóságának) kritikusa is: az igazság pártatlansága helyett annak 'vak' mivoltát, így a pénzzel való befolyásolhatóságát, erőtlenségét, gyávaságát és 'fénytelen elméjét' kritizálja.

Virág Benedek: Az Igazsághoz (1806)

*Vond le már egyszer, sanyarú Igazság!
a' setét fátyolt bekötött szemedrűl,
mellyel a' Bölcsék csöcsömös korodban
felpiperéztek.*

*Azt akarták ők, hogy itéletidben
a' gonoszának ne tekintsd személylét,
és hogy a' dúznak ragyogó arannya
meg ne vakítson.*

*Ám de már tudgyuk, hogy ezen hibáktúl
meg nem ó téged' szemeid' homályja,
sőt hogy a' vakság iszonyú dühökre
készti az embert.*

*Láttya nyílt ésszel szemesebb világunk,
mint nyomod nyelvét gonoszok' javára
serpenyőidnek, fenekénn az érczet
pengeni hallván.*

*Láttya, mint sínlik remegő kezedbűl
a' kivontt pallos, mikor a' hatalmas
büszke bosszúját füleidbe súgott
fennyel igéri.*

*Láttya, hogy lelkét bekötött fejeddel
a' szabásoknak soha fel nem érvén,
csak setét testénn tapog a' betűknek
fénytelen elméd.*

*Vesd el a' fátyolt! Kiderűltt egünkönn
felviradt a' nap. Szemeit törűlvén
látni kezd minden; 's te magad maradhatsz
ősi homályban?*

Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) szintézissteremtő költészetében az eddigi tendenciákat folytatja: ő is visszacsempészi a transzcendens narratíva elemeit, a földi igazságtevés tökéletlenségét annak égi származására (lényegiségére) hivatkozva bírálja. Hasonlóan folytatja a költő, mint az igazság látnoka toposzt: egyrészt a verset az igazság ihletettségében fogja fel, másrészt önmagát jelöli meg az igazság papjának, de ez a költő, mint az igazság látnoka – már egy kritikus látnok, hasonlóan kortársához, Virág Benedekhez illetve a későbbiekben Kölcseyhez:

Csokonai Vitéz Mihály: Gróf Károlyi József úrnak (1794)
(Részlet)

*„Legszentebb igazság! hagyd el az egeket!
Szállj le s újjjaiddal illesd ez éneket!
S engedd, hogy a költő véknyan szőtt meséje
Lehessen ártatlan fejed piperéje.”*

Csokonai Vitéz Mihály: Az igazság diadalma (1799)
(Részlet)

*„[Hatalmas Igazság! tekints le papodra,
Ki szent borzadással hág fel óltárodra.
Itt van a jót s gonoszt megmérseklő fontod,
Itt a pallos, mellyel az embervért ontod.]*

*Igazság! ki bírod hazául a mennyet
S a földön sem vehetsz szűz orcádra szennyet,
Ki előtt reszketve állnak a vétkesek,
Sőt a jámborok is mintegy félelmesek!
Még minekelőtte a halandó néked
Nevet adott volna, állt királyi széked;
És hogy a gonoszság a földet eltelte,
Csak diadalmadat s erődöt nevelte.
Óh, örök valóság! engedd, hadd tiszteljünk
S néked ma innepet és óltárt szenteljünk.
Mi ugyan, megbocsáss, már azt hittük vala,
Hogy számkivetve van a törvény anygala;
Mivel szent templomid földre dönttettenek,
Feldúlt óltáridon meghültek a szenek,*

*Birodalmát a bűn büntetlen tartotta,
Az égre pökdösvén neved káromlotta.
Kijött az álnokság virtus lárvájába
S szelíden csúszott bé trónusod jussába;
Bár a fanatismust ő mondta, hogy úzi,
Orrán füstölgött a fanatismus bűzi.
Magát a népeknek szívébe bétolta,
Az igazság kardját, fontját bitangolta.”*

Majd hosszasan sorolja a vers címével ellentétben a világ pontjain fellelhető, az égi Szent Igazság nevében elkövetett földi igazságtalanságokat, konkrét történelmi eseményekkel és személyekkel. A bölcséleti és kritikus alapállású gondolatiság kapcsán *Az estve* című költeményét emelném ki. *Csokonai* korának filozófiai műveltségében igen tájékozott volt, eredetiben olvasta *Rousseau* és *Voltaire* főbb műveit, tanulmányozta *Helvetius* és *Diderot* írásait, s lefordította d’*Holbach*: *A természet rendszere* című művének „*A természeti morál*” című fejezetét. *Az estve* című verse, a klasszicista normáknak megfelelően, szerkezetében *pictura-sentencia-pictura* felépítésű. Az első rész, a *pictura* hangulatteremtő tájleírás: a vizuális, auditív és az illatérzékek felvillantásával egy vonzó, szép, harmonikus, idilli természetbeni létezést és annak melankolikus örömét jeleníti meg. A sentencia, a „*Késsél még, setét éj*” kezdetű második rész a *rousseau*i felfogásra épülő társadalombírálat és kora igazságtalanságainak összegzése, illetve ok-okozati megjelölése. E két elütő, ellentételező *pictura-sentencia* részt az a *rousseau*-i gondolat köti egybe, hogy a természet harmóniáját, a természetes ember létörömét – a szabadság és az ősi egyenlőség helyébe lépő, a magántulajdonra épülő civilizáció örökös viszályal és igazságtalansággal, az embert állattá süllyesztő hatással, romlottsággal és rútsággal zavarta meg és tette diszharmonikussá. A sentencia a magántulajdon és az arra épülő civilizáció több szempontból történő kritikája: először is elítéli a magántulajdonra építő civilizációt, mivel az megfosztja az embert eredendő szabadságától – „*Bódult emberi nem, hát szabad létedre / Mért vertél zárbékót tulajdon kezedre? / Tiéd volt ez a föld, tiéd volt egészen, / Mellyből most a kevély s fősvény dézmát vészen. / Mért szabtál hát határt önjaiad között; / Ládd-é már egymástól mind megkülönbözött.*”. Ez a magántulajdon-alapú társadalom alakítja ki az egyenlőtlenségeket, ebből következően az emberek és a nemzetek közötti örökös viszályt, valamint a jogi igazságtalanságokat (‘*koldusait*’ az emberi törvényeknek): „*Az enyim, a tied mennyi lármát szüle, / Miolta a miénk nevezet elüle./ Hajdan a termő föld, míg birtokká nem vált./ Per és lárma nélkül annyi embert táplált./ S többet: mert még akkor a had és veszettség/ Mérgetől nem veszett annyi sok nemzetség./ Nem volt még koldusa akkor a törvénynek,/*

Nem született senki gazdagnak, szegénynek.” Az eredendően jó embert gonosszá e magántulajdon alapú civilizáció teszi –*„Akit tán tolvajjá a tolvaj világ tett, / Mert gonosz erkölccsel senki sem született”*. A bölcséleti költemény tézise rousseau-i közvetett hatást mutat: a civilizáció, s annak eredete és alapja, a magántulajdon megrontotta az embert és ez a tulajdon általi megrontás számtalan további igazságtalanságok okozójává lett.

Csokonai e versében a magántulajdon által kialakított egyenlőtlenségek válnak az igazságtalanságok okaivá. Emellett azt is láthattuk, hogy a magántulajdon-alapú egyenlőtlenségek kialakulását egyetlen pontban jelöli meg: az eredendő szabadság elvesztésében: *„Bódult emberi nem, hát szabad létedre / Mért vertél zárbékót tulajdon kezedre?”*. Tehát az igazságosság az egyenlőség igényének, az pedig a szabadság igényének van alávetve. Itt ismét eljutottunk az újkorra jellemző igazságosság-felfogás egyik egyetemes értékéhez (az élet mellett) és egyben axiomatikus előfeltételéhez: a szabadsághoz.

Virág Benedek és Csokonai kritikusai attitűdjét folytatja Kölcsey Ferenc (1790–1838). Az *Igazság* (1824) című versében a költő (a lírai én) a bekötött szemű márványszoborral, az allegorizált Igazsággal folytat párbeszédet, a valahai igazságosabb múlttal szembeállítva a jelen tökéletlen helyzetét, mely szintén egy újabb romantikus ellentétre épít: az Igazság lényegi valója égbe költözésének és a földi márványszobor némaságának, 'holt vonásainak', hidegségének, 'lelketlen kép'-iségének az ellentétére, az igazság/osságot etikai jellegében értelmezve. (Az utolsó versszakokat idézem.)

*„Hát befátylozott szemével,
Kinn e pompás kapunál,
S rosszra fordúlt mértékével
Istenséged őrt mért áll?
Ah, benn ültem hajdanában,
S szózatom zengő hangjában,
Fennálló székem körül
Megcsendült sok gyáva fül!*

*S már itt állok elnémítva,
Bús orcámon zápor s szél;
S a Gonosz nem háborítva
Benn veszélyes kénynek él.
Zúg csapása villámának,
S romján más boldogságának,
Melyet rogyini vígan lát,
Alkot márványpalotát.”*

*Szent Igazság, és honodnak
Hol vagynak határai?
Szenvedsz, s vissza nem ragadnak
Hú szerelmed szárnyai?
„Jámbor, fenn hazám az égben,
Mondhatatlan messzeségben,
A csillagpályák között,
S már valóm felköltözött.*

*Ám tekintsd e hidegséget
Arcom holt vonásain;
És tapintsd e keménységet
Testem márvány tagjain:
S ím befátylozott szemével
Rosszra fordult mértékével,
S kinn e pompás kapunál-
Lelketlen kép ami áll!”*

Mindössze három évtized telt el Csokonai felszólításától : „*Legszentebb igazság! hagyd el az egeket!* (Gróf Károlyi József úrnak, 1794), s az Igazság, mint az ég követe ismét elhagyta a földet Kölcsey versében. És Bajza József *Fohászkodás* (1849) című költeményének kiemelt részlete már egy másfajta igazságlátás kezdetét jelzi, az igazság látszatjellegére kérdezve rá:

*„Törvény és igazság
Tán csak ámulat,
Mellyel a halandón
A pokol mulat?”*

Összegezve az eddigieket: a transzcendenciától még nem leválasztódott igazság/osság-látás jellemzi a magyar bölcséleti lírát a XVIII. század utolsó harmadában és a XIX. század első felében. Az igazságlátás ekkor egy örökkévalóra és univerzálisra való irányultsággal bír. Másrészt egy ok-okozati és immanens (az igazságot annak megvalósultságából, a létező erkölcsi, társadalmi, politikai formációk jellegéből kívánja megérteni) nézőpontból szabadság és élet egyetemes értékeinek axiomatikus előfeltételeire építi igazság-felfogását (Csokonai, *Vörösmarty*). A költő, mint az igazság látnoka, papja egy olyan idealisztikus elvárást jelez, mely szerint az irodalom eszmeiségének életvilágba való visszatérítése automatikusan előidézi majd a társadalom jövőbeni igazságosságát, sőt az egész emberiség igazságosabb világának létrejöttét.

Másrészt a költő, mint az igazság látnoka toposznak van egy profetikus jellege is, abban a *Heller Ágnes*-i értelmezésben, mely szerint az „*igazsá-*

gosság profetikus eszméjének alapja a hit, amelyben egybeolvad a tudás és a bölcsesség”⁶. E korszak elemzett verseiben az igazságosság etikai, társadalmi és politikai normáinak axiológiája transzcendensen megalapozottak. A felvilágosodás és a reformkor költőinek tudása az igazság/osságról itt még egybeolvad azzal a költőien profetikus bölcsességgel, mely szerint az igazságosság eljövételében hinnünk kell és vágyunk kell rá és ennek a vágyott eljövételnek a reményét tartja életben a látnok-költő. Egyben megfogalmazza az igazság eljövételének a feltételeit is: a látnok-költő, mint ezek tudója, többnyire indirekt módon feltárba veszi a valóság igazságtalanságait. A látnok-költő az univerzális és egyetemes igazság-akarásnak egyben a legfőbb kimondója, emellett az igazság ’égi származásának’, – a transzcendens narratívába bújtatott – lényegiségének a meglátója és a megláttatója is. E költői látnoki-profetikus attitűd végső fokon egy olyan messianisztikus szemléletet mutat, mely – zsidó-keresztény mintát követve – a valamilyen értelemben fölöttük lévő korszakokat (e versekben pozitív dicsőséges múlt, vagy igazságtévő jövő), vagy világot (itt az isteni ítélkezés világát) nyilvánították jobbnak, tökéletesebbnek, „megváltást hozónak”. E szemlélet a modernitás létrejöttének első jelentős történeteire jellemző *Heller Ágnes* és *Fehér Ferenc* szerint⁷. A XVIII. század utolsó harmadának és a XIX. század első felének igazságlátó profetikus költői hasonló narratívában szólaltak meg.

Ahogy az irodalom fokozatosan veszít az univerzálisra, az abszolútra, az egyetemesre irányuló és transzcendens mivoltából, úgy növekedik individualizációs jellege a XIX. század második felétől, és ezzel együtt az igazságlátás és igazságtévés tere is áthelyeződik az egyéni létezés dimenziójába a század utolsó harmadában, *Reviczky Gyula*, *Komjáthy Jenő* és *Vajda János* bölcséleti lírájában.

Ennek az individuális és szubjektivizálódott igazság/osság-látásnak leginkább szemléletes példája *Vajda János* (1827–1897 *Megnyugvás* (1883) című rendkívül hosszú költeménye, melyben életének szinte valamennyi sérelmét, elszenvedett szubjektív igazságtalanságát feltárba veszi, hosszasan sorolva ezen igazságtalanságok érdemtelen és a mában ünnepelt elkövetőit („szellembakók”, „országkerítők”, „népszebvágók”, „Kiváltságolt heresereg”, „fölbérelt becsület-sírások”). Az igazságtévés idejét az utókorba helyezi, igazságtévőinek pedig azokat a fiatalokat jelöli meg, akik még képesek az emberi érzésekre, a természet szeretetére és a szerelemre, akik a verseit olvassák, s mint költőt, így – mintegy ’igazságot szolgáltatva’ – halhatatlanná teszik. A változó világ forgása, a jelen látszatigazságai felett lényeginek az ’igazra dobbanó, az igazat felismerő’ emberi érzelmeket véli, akár a természeti jelenségekre, akár a

---

⁶ *Heller Ágnes: Az igazságosságon túl.* Gondolat, Budapest, 1990. 74-75.

⁷ *Heller Ágnes – Fehér Ferenc: A modernitás ingája.* T-Twins Kiadó, Budapest, 1993. 11.

szerelemre, akár Vajda költői mivoltára, lelki rokonságukra vonatkoztatva. Az utókor fiatal, 'igaz szívű' versolvasói felismerik versei mögött a rokonlelket: 'mint egy láncolatot a szellemlétben, a hangot, mely örök, mert igaz'. Talán nem felesleges hosszabban is idézni néhány részletet e számvető költeményből. *Vajda János* e versében megtörténtté teszi az igazságot, olyan (jövőbeni és a költői halhatatlanságra irányuló) igazságtevést gyakorol önmaga élete felett, ami az 'elátkozott költő' valós életében nem történt meg.

Vajda János: Megnyugvás (Egy költő monológja. Teljesen önálló része egy nagyobb költeménynek. 1883) (Részletek)

*„Hogy is kívánod, hogy neked már
Itt most igazat adjanak?
A századokba nyúljanak, bár
Létük forgása pillanat?*

*Van itt igazság e világon;
Arány mérettel egyező.
Vegyétek a jelent, nem bánom.
Enyéim a végtelen jövő.*

*Kik csak azért nem öltök testet,
Mert nincs reá hatalmatok;
Mert biztosabb és nektek édesb
A lelket orgyilkolnotok;*

*A bujdosóvá lett igazság
Nyomában csaholó kopók;
A józan ész nyaka csigáját
Kitekerő szellembakók;*

*Országkerítők, népszebvágók,
Kiváltságolt heresereg,
Fölbérelt becsület-sirásók,
A hazugságban mesterek:*

*Mint déli nap lángözönében
Fönnebegő kevély sasok,
Ti mostan úsztok a dicsfényben,
Dúsak, nagyok, hatalmasok.*

*Arcképetek kirakatokban
Koszoruzottan tündököl;
Robogtok címeres hintókban,
Rám a sarat, port verve föl.*

*Titeket bámul kegysovár nép;
Nevetek mindenütt ragyog.
Mellettetek most én csak árnyék,
Vagy annál is kevesb vagyok.*

*Learattok, habzsoltok mindent;
Nyomaitokban nő a gaz.
A szegény, ki nem látja istent,
Azt képzeli, ti vagytok az.*

*A multakat megtagadjátok
A jelen örömeiért.
Ez a ti istentek, bálványtok,
Az áruló judási bér.*

*De a jövőt bár gunyoljátok,
Áhítja titkon szivetek.
Ah, ha megvásárolhatnátok!
De mind hiába, nem lehet.*

*Ez átkotok, ez büntetéstek.
Mi nektek elmulás, halál,
A ponton, hol ti véget értek,
Kezdetre létem ott talál.*

*Hiába érc, márvány emléktek.
Lesz rajt irás, fényes-hamis;
Jó emberek jó pénzért nektek
Hazudnak még a sírban is),*

*De majd ha az ismerettárból,
Hová nevetek halni tér,
A pár sort, mely még rólatok szól,
Kirágta a könyvtár-egér,*

*S nem lesz e földön semmi többé,
Se nyomotok, se árnyatok,
Mi egykor itten azt jelölné,
Hogy éltetek, hogy voltatok;*

*A messze, mérhetlen jövőben
Siromon is, rég omladó
Porom fölött, habos mezőben
Dús rendet vág az arató;*

*A nap alatt, e szép világon
Elváltozik sok minden itt;
(Abroncsszekér), sok ákom-bákom
Hieroglifjét feledik.*

*Országhatárok összefolyva;
Sok szer, ma ünneplő divat,
De míg ez a világ világ lesz,
Megújul benne a tavasz,*

*Emberkebelben egy szív érez,
És dobban arra, mi igaz;
Erdő a visszhangos hegyekben,
Mezőkön liliom terem:*

*Lesz illat a virágkehelyben,
És a szivekben szerelem.
És addig élek én is, ottan
E hó szivekben lesz sirom,*

*Mint illaté az albumokban,
Mit ott hagy egy hervadt szírom;
Mint láncolat a szellemlétben,
Egy hang, mely örök, mert igaz.*

*És széjjelomló földi lényem –
Az én lelkemnek része az!
Majd pázsitos ligetnek alján
Patak fölött, előtte könyv,*

*Ábrándos ifju, merengő lány,
Szívébe' kéj, szemébe' köny.
Velem mulat, rám gondol, lelkén
Mint a villámlás, átrezeg,*

*Ifjúi kor tavaszlehelten,
Mit lelkem egykor érezett.
Oh, sok, nagyon sok, mondhatatlan,
Mit én e földön szenvedék.*

*S nincs vigaszom, csak e tudatban,
De legyen! – ez nekem elég. (...)*

A XX. század első évtizedében, „A minden egész eltörött” tényével, a relativizálódás élményével szembesülő és szembesítő *Ady Endre* (1877–1919) egy individuumalapú létértelmezésre törekedett, ennek pozitív hozadéka, hogy mindenféle külső irányító eszmeiség nélkül kísérletet tett az élet értékeinek individuum-alapú megértésére, ugyanakkor mivel ez a megértés a szubjektivitással kapcsolatos kérdéssé vált, így viszonylagossága is hatványozottabb lett, mint negatív hozadék. Például a *Hiszek hitetlenül Istenben* című versének kiemelt részletében éppen ezt a kettősséget ragadhatjuk meg, magába foglalva az Igazság lekacagását és e kacagás megbánását is, a hagyományos értékek és isten létének a megkérdőjelezését, ezzel szembeállítva saját támaszkereső lelki szükségletét.

*„Hiszek hitetlenül Istenben,
Mert hinni akarok,
Mert sohse volt úgy rászorulva
Sem élő, sem halott.
(...)
Szépség, tisztaság és igazság,
Lekacagott szavak,
Óh, bár haltam volna meg akkor,
Ha lekacagtalak.
(...)”*

Hasonlóan a relativisztikus szembeállításokkal feszültséget keltő és egy individuum-alapú, spirituális és ugyanakkor enigmatikus igazság-megértés *Ady Misztérium* (1903) című ars poeticus költeménye. *Ady* az igazság megtörténését a lélekbe helyezi, a műalkotás által közvetítetté és abban megnyilvánulóvá, – *Heidegger* kifejezésével párhuzamba állítja – világlóvá. A paradoxon: a költő (és a vers) végzete a 'soha-meg-nem-értés'; másrészt az, hogy e felismert igazságok ('lelkének minden pillanata', 'ezer, csodás világ')

'világrontó nyilatkozásában', azaz költői kimondásában a lírai alany 'elég'. És ebben az önpusztító folyamatban, azaz a versírás folyamatában a másik paradoxon az, hogy a lírai alany tudja, 'miket leír, elpanaszol, csak szóba ömlő semmiségek'; azonban ezek a versek mégis lelkének 'mély és szent igazságai'.

*Csak az a mély és szent igazság,
Amit magába rejt a lélek,
Idétlen semmi, játshiúság,
Amit leírok, elbeszélék.
Rendeltetek, hogy néhány ember
Tépődjék, sírjon mindhiába
S hogy meg ne értsék... Néhány ember
Ezernyi éve így csinálja...*

*Rendeltetek, hogy dalba sírja
Néhány szegény bolond a lelkét
És hogy úgy sírja mindig dalba,
Hogy soha-soha meg ne fejtse,
Hogy amíg jár-kél a világon,
Álmodozó bolondnak hívják,
Hogy a lelkét borítsa ködlő,
Dalokban zsongó, játshiúság.*

*Óh, én tudom, hogy gyöngé szómban
Csak gyáva vág az, ami vadság,
Hisz lelkem minden pillanatja
Romlást hozó, csodás igazság.
Ködön keresztül, vaksötéten,
Meg nem fejtett titkokba látok
S átkozottként kell rejtegetnem
Ezer csodás, igaz világot.*

*Nagy éjeken szeretnék szólni:
Nem, nem bírok tovább bilincset,
Nem, nem bírok tovább titkolni
Ennyi világot, ennyi kincset...
Világrontó nyilatkozásnak
Égből lopott lángjától égek!...
...S miket leírok, elpanaszlok –
Csak szóba ömlő semmiségek!...*